

INHOUD

Dankbetuiging 11

Bij wijze van inleiding 13

DEEL EEN

Een oude vraag opnieuw gesteld

HOOFDSTUK I

Ons pessimisme 29

HOOFDSTUK 2

De zwakte van sterke staten I 39

HOOFDSTUK 3

De zwakte van sterke staten II, of ananassen eten op de maan 49

HOOFDSTUK 4

De wereldomvattende liberale revolutie 65

DEEL TWEE

De nadagen van de mensheid

HOOFDSTUK 5

Een idee voor een Universele Geschiedenis 79

HOOFDSTUK 6

Het mechanisme van het verlangen 95

HOOFDSTUK 7

Geen barbaren voor de poort 107

HOOFDSTUK 8

Eindeloze accumulatie 115

HOOFDSTUK 9

De triomf van de video 123

HOOFDSTUK 10

In het land van onderwijs 135

HOOFDSTUK 11

De eerdere vraag beantwoord 151

HOOFDSTUK 12

Geen democratie zonder democraten 157

DEEL DRIE

De strijd om erkenning

HOOFDSTUK 13

In den beginne, een strijd op leven en dood om puur prestige 169

HOOFDSTUK 14

De eerste mens 179

HOOFDSTUK 15

Een vakantie in Bulgarije 189

HOOFDSTUK 16

Het blozende dier 197

HOOFDSTUK 17

De opkomst en ondergang van de thymos 207

HOOFDSTUK 18

Heerschappij en horigheid 217

HOOFDSTUK 19

De universele en homogene staat 225

DEEL VIER

Hic Rhodus, hic saltus

HOOFDSTUK 20

Het koudste van alle monsters 237

HOOFDSTUK 21

De thymotische oorsprong van arbeid 249

HOOFDSTUK 22

Imperia van wrok, imperia van eerbied 261

HOOFDSTUK 23

De onwerkelijkheid van 'realisme' 271

HOOFDSTUK 24

De macht der machtelozen 279

HOOFDSTUK 25

Nationale belangen 291

HOOFDSTUK 26

Naar een pacifische eenheid 301

INHOUD

DEEL VIJF

De laatste mens

HOOFDSTUK 27

In het rijk der vrijheid 311

HOOFDSTUK 28

Mensen zonder borst 325

HOOFDSTUK 29

Vrij en ongelijk 337

HOOFDSTUK 30

Volwaardige rechten en gebrekkige plichten 345

HOOFDSTUK 31

Gigantische oorlogen van de geest 351

NAWOORD 363

NOTEN 377

BIBLIOGRAFIE 421

REGISTER 431

DANKBETUIGING

Het 'Einde van de geschiedenis' zou als artikel noch als boek tot stand zijn gekomen zonder de uitnodiging een lezing te houden onder die titel in het academisch jaar 1988-1989. De uitnodiging kwam van de hoogleraren Nathan Tarcov en Allan Bloom van het John M. Olincentrum voor onderzoek naar theorie en praktijk van de democratie van de Universiteit van Chicago. Beiden zijn jarenlang docent en ze zijn oude vrienden van wie ik in de loop der jaren enorm veel heb geleerd – in eerste instantie maar niet uitsluitend over politieke filosofie. Die oorspronkelijke lezing werd een beroemd artikel, voor een groot deel dankzij Owen Harries, uitgever van het tijdschrift *The National Interest*, en de kleine staf van dat blad. Erwin Glikes van Free Press en Andrew Franklin van Hamish Hamilton hebben met hun aanmoediging en advies geholpen van dit artikel een boek te maken en hebben ook het uiteindelijke manuscript geredigeerd.

Vele vrienden en collega's hebben het manuscript gelezen en commentarieerd, waarmee ze een belangrijke bijdrage aan dit boek hebben geleverd. De belangrijkste was Abram Shulsky, die veel van zijn ideeën en inzichten hier zal terugvinden. Ook ben ik veel dank verschuldigd aan Irving Kristol, David Epstein, Alvin Bernstein, Henry Higuera, Yoshihisa Komori, Yoshio Fukuyama en George Holmgren, die de tijd hebben genomen om het manuscript te lezen en van commentaar te voorzien. Bovendien zou ik de vele mensen, van wie ik sommigen bij name ken en anderen niet, willen bedanken voor hun zinnige commentaar op de stelling zoals deze is geformuleerd bij allerlei congressen en lezingen in de Verenigde Staten en daarbuiten.

James Thomson, president van de RAND-Corporation, was zo vriendelijk een werkkamer ter beschikking te stellen voor het schrijven van dit boek. Gary en Linda Armstrong hebben hun promotieonderzoek onderbroken om me te helpen bij het verzamelen van onderzoeksgegevens, en hebben onder het schrijven waardevol advies gegeven over een aantal onderwerpen. Rosalie Fonoroff las de proeven. In plaats van de geijkte dankbetuiging aan een typiste voor het typen van het manuscript, moet ik misschien de ontwerpers van de Intel-microprocessor 80386 bedanken.

Tot slot, en dat is het belangrijkste, heeft mijn vrouw Laura me aan-

gemoedigd bij het schrijven van het oorspronkelijke artikel en dit boek; ze heeft me gesteund bij alle kritiek en controversen. Ze heeft het manuscript zorgvuldig gelezen en op talloze wijzen bijgedragen aan de definitieve vorm en inhoud. Mijn dochter Julia en mijn zoon David, die de tijd waarin dit boek werd geschreven uitkoos om ter wereld te komen, hebben geholpen door er simpelweg te zijn.

FRANCIS FUKUYAMA
WASHINGTON, DC

BIJ WIJZE VAN INLEIDING

Dit boek is voortgekomen uit een artikel met de titel 'The End of History?' dat ik in de zomer van 1989 voor *The National Interest* heb geschreven.¹ In dat artikel heb ik gesteld dat er over de hele wereld de laatste jaren een opvallende consensus is ontstaan over de legitimiteit van de liberale democratie als regeringsvorm, daar deze heeft gezegevierd over rivaliserende ideologieën als de erfelijke monarchie, het fascisme en, als meest recente, het communisme. Sterker nog, ik stelde dat de liberale democratie wellicht het 'eindpunt van de menselijke ideologische evolutie' en de 'laatste vorm van menselijk regeren' was, en daarmee tevens het 'einde van de geschiedenis'. Dat wil zeggen, dat waar eerdere regeringsvormen gekenmerkt werden door ernstige gebreken en irrationaliteit die uiteindelijk tot hun val leidden, de liberale democratie aantoonbaar vrij was van dergelijke innerlijke tegenstrijdigheden. Hiermee bedoelde ik niet dat de huidige stabiele democratieën, zoals de Verenigde Staten, Frankrijk of Zwitserland, geen onrechtvaardigheid of ernstige sociale problemen kennen. Deze problemen hadden echter meer te maken met het feit dat de bij elkaar horende principes van vrijheid en gelijkheid waarop de moderne democratie is gebaseerd, niet volledig ten uitvoer zijn gebracht, dan met gebreken in deze principes zelf. Terwijl een aantal landen vandaag de dag geen stabiele liberale democratie tot stand zou kunnen brengen, en andere landen zouden kunnen vervallen in andere, primitievere vormen van heerschappij zoals theocratie of militaire dictatuur, kon het *ideaal* van de liberale democratie niet worden overtroffen.

Het oorspronkelijke artikel heeft veel stof doen opwaaien en commentaren uitgelokt, eerst in de Verenigde Staten en daarna in een serie uiteenlopende landen als Engeland, Frankrijk, Italië, de Sovjetunie, Brazilië, Zuid-Afrika, Japan en Zuid-Korea. De kritiek nam elke denkbare vorm aan. Sommigen hebben mijn opzet gewoon verkeerd begrepen, maar anderen drongen op scherpzinniger wijze tot de kern van mijn betoog door.² Velen waren in eerste instantie in de war gebracht door mijn gebruik van het woord 'geschiedenis'. Degenen die de geschiedenis op een conventionele manier opvatten als een opeenvolging van gebeurtenissen, noemden de val van de Berlijnse Muur, het politietreden op het plein van de Hemelse Vrede en de Iraakse invasie in

Koewit als bewijs dat 'de geschiedenis doorging' en dat ik *ipso facto* ongelijk had.

Maar wat in mijn optiek tot een einde was gekomen, was niet de opvolging van gebeurtenissen, zelfs grote en ernstige gebeurtenissen, maar de Geschiedenis; daarmee bedoelde ik de geschiedenis die wordt opgevat als één enkel, samenhangend evolutionair proces, wanneer de ervaring van alle volken in alle tijden in aanmerking wordt genomen. Deze opvatting van de Geschiedenis stond het dichtst bij de grote Duitse filosoof Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Zij werd in ons dagelijkse intellectuele milieu geïntroduceerd door Karl Marx, die zijn opvatting van de Geschiedenis ontleende aan Hegel, en ze zit impliciet in ons gebruik van woorden als 'primitief' of 'geavanceerd', 'traditioneel' of 'modern', als we doelen op verschillende vormen van menselijke samenleving. Beide denkers zagen een duidelijke ontwikkeling van menselijke samenlevingen van eenvoudige stammen, gebaseerd op slavernij en landbouw voor eigen gebruik, via verschillende theocratieën, monarchieën en feodale aristocratieën tot aan de moderne liberale democratie en het door de technologie aangedreven kapitalisme. Dit evolutionaire proces was toevallig noch onbegrijpelijk, zelfs als het zich niet in een rechte lijn bewoog en zelfs als men kon betwijfelen of de mens gelukkiger was of het beter had door de historische 'vooruitgang'.

Zowel Hegel als Marx geloofde dat de evolutie van de menselijke samenlevingen geen open einde had, maar zou eindigen als de mensheid een samenlevingsvorm had bereikt die de diepste en meest fundamentele verlangens bevredigde. Beide denkers poneerden dan ook een 'einde van de geschiedenis': voor Hegel was dat einde de liberale staat, terwijl het voor Marx een communistische samenleving was. Dit betekende niet dat de natuurlijke cyclus van geboorte, leven en dood zou eindigen, dat er niet langer belangrijke gebeurtenissen zouden plaatsvinden of dat kranten die deze meldden niet meer zouden verschijnen. Het betekende veeleer dat de onderliggende principes en instellingen geen verdere ontwikkeling zouden doormaken omdat alle echt grote kwesties waren opgelost.

Het onderhavige boek is geen herformulering van mijn oorspronkelijke artikel en ook geen poging om de discussie met de vele critici en commentatoren van dat artikel voort te zetten. Het is al helemaal geen beschrijving van het einde van de Koude Oorlog of van enige andere netelige kwestie in de hedendaagse politiek. Dit boek is geïnspireerd door recente gebeurtenissen in de wereld, maar het onderwerp is een heel oude vraag: heeft het aan het einde van de twintigste eeuw zin om opnieuw te spreken over een coherente en doelgerichte Universele Geschiedenis van de mensheid die uiteindelijk het grootste deel van het

mensdom naar de liberale democratie zal leiden? Mijn antwoord luidt ja, om twee verschillende redenen. De ene heeft met economie te maken en de andere met wat wordt aangeduid als de 'strijd om erkenning'.

Het is uiteraard niet voldoende een beroep te doen op de autoriteit van Hegel, Marx of welke volgeling uit die periode dan ook om het bestaan van een doelgerichte Geschiedenis aan te tonen. Gedurende de anderhalve eeuw die er sindsdien is verstreken, is hun intellectuele nalatenschap van alle kanten voortdurend aangevallen. De grootste denkers van de twintigste eeuw hebben rechtstreeks de gedachte aangevallen dat de geschiedenis een samenhangend of begrijpelijk proces is; zij hebben in feite ontkend dat elk aspect van het menselijk leven in filosofisch opzicht begrijpelijk is. Het Westen is bijzonder pessimistisch geworden over de mogelijkheid van vooruitgang in democratische instituties. Dit diepe pessimisme is niet toevallig, maar is voortgekomen uit de waarlijk gruwelijke politieke gebeurtenissen in de eerste helft van de twintigste eeuw: twee vernietigende wereldoorlogen, de opkomst van totalitaire ideologieën en het feit dat de wetenschap zich tegen de mens heeft gekeerd in de vorm van nucleaire wapens en milieuvervuiling. De ervaringen van de slachtoffers van het politieke geweld in deze laatste eeuw, van degenen die Hitler en Stalin hebben overleefd tot de slachtoffers van Pol Pot, zouden logenstraffen dat er zoiets is geweest als historische vooruitgang. We zijn er inmiddels inderdaad zo aan gewend geraakt dat van de toekomst weinig goeds te verwachten valt met betrekking tot de gezondheid en de veiligheid van respectabele, liberale, democratische politieke praktijken, dat we moeite hebben om het goede te herkennen als het zich aandient.

Toch is er veel goeds. De meest opmerkelijke ontwikkeling van het laatste kwart van deze eeuw was de onthulling van enorme zwakheden in de kern van de ogenschijnlijk sterke dictaturen op de wereld, of het nu rechtse militair-autoritair of linkse communistisch-totalitaire staten zijn. Van Latijns-Amerika tot Oost-Europa, van de Sovjetunie tot het Midden-Oosten en Azië hebben sterke regeringen de laatste twee decennia gefaald. En terwijl ze niet in alle gevallen zijn geweken voor stabiele liberale democratieën, blijft de liberale democratie de enige coherente politieke aspiratie die zich uitstrekt over verschillende regio's en culturen op de hele wereld. Bovendien hebben liberale economische principes (de 'vrije markt') zich verbreed en zijn erin geslaagd om ongekende hoogten van materiële welvaart te bewerkstelligen, zowel in geïndustrialiseerde landen als in landen die aan het einde van de tweede wereldoorlog deel uitmaakten van de verarmde derde wereld. Een liberale revolutie in het economische denken is de stap naar politieke vrijheid over de hele wereld soms voorgegaan en heeft hem soms gevolgd.

Vanwege al deze ontwikkelingen, die volkomen in tegenspraak zijn met de gruwelijke geschiedenis van de eerste helft van de eeuw toen rechtse en linkse totalitaire regeringsvormen in opmars waren, is het nodig ons opnieuw af te vragen of er een dieper onderliggend verband tussen bestaat, of dat ze louter op een gelukkig toeval berusten. Door nu opnieuw de vraag te stellen of er zoiets is als een Universele Geschiedenis van de mensheid, hervat ik een discussie uit het begin van de negentiende eeuw, die men echter in onze tijd min of meer heeft gestaakt vanwege de monsterachtige gebeurtenissen die de mensheid sindsdien heeft meegemaakt. Hoewel ik gebruik maak van de ideeën van filosofen als Kant en Hegel die deze vraag eerder aan de orde hebben gesteld, hoop ik dat de argumenten die ik hier aanvoer op zichzelf kunnen staan.

In dit werk worden heel onbescheiden twee afzonderlijke pogingen gedaan om zo'n Universele Geschiedenis te schetsen. Na in deel een te hebben aangetoond waarom het nodig is nogmaals de mogelijkheid van een Universele Geschiedenis te opperen, geven we een voorlopig antwoord in deel twee, waarin we met de moderne natuurwetenschappen als regulator of mechanisme proberen aan te tonen dat de Geschiedenis doelgericht en coherent is. De moderne natuurwetenschappen zijn een bruikbaar uitgangspunt omdat ze de enige belangrijke sociale activiteit vormen die algemeen wordt beschouwd als cumulatief en doelgericht tegelijk, zelfs indien hun uiteindelijke invloed op het menselijke geluk dubieus is. De steeds verdergaande verovering van de natuur, mogelijk gemaakt door de ontwikkeling van de wetenschappelijke methode in de zestiende en zeventiende eeuw, heeft plaatsgevonden volgens bepaalde welomlijnde regels die niet zijn neergelegd door de mens, maar door de natuur en de natuurwetten.

De ontplooiing van de moderne natuurwetenschappen heeft om twee redenen hetzelfde effect gehad op alle samenlevingen die deze ontwikkeling van nabij meemaakten. In de eerste plaats hebben de landen die over technologie beschikken een doorslaggevend militair overwicht, en aangezien de kans op oorlog in de internationale statengemeenschap blijft bestaan, kan geen enkel land dat zijn onafhankelijkheid op prijs stelt het zich permitteren geen modernisering van zijn defensie door te voeren. Ten tweede zijn dankzij de moderne natuurwetenschappen de economische produktiemogelijkheden overal gelijk. Technologie maakt de ongelimiteerde accumulatie van rijkdom mogelijk en dus de bevrediging van een steeds groter scala aan menselijke verlangens. Dit proces bevordert de homogenisering van alle menselijke samenlevingen, ongeacht hun historische achtergrond of culturele erfgoed. Alle landen die hun economie moderniseren, zullen noodzakelijkerwijs steeds meer op

elkaar gaan lijken: ze moeten een nationale eenheid vormen in een ge-centraliseerde staat, ze moeten verstedelijken, traditionele sociale structuren als stam, sekte en gezin vervangen door economisch rationele structuren gebaseerd op functie en efficiëntie, en ze moeten voorzieningen treffen voor basisonderwijs voor hun burgers. Dergelijke samenlevingen zijn steeds meer met elkaar verbonden geraakt door wereldomspannende markten en de verspreiding van een algemene consumptie-cultuur. Bovendien zou de logica van de moderne natuurwetenschappen een universele ontwikkeling voorschrijven in de richting van het kapitalisme. Uit de geschiedenis van de Sovjetunie, China en andere socialistische landen blijkt dat sterk gecentraliseerde economieën weliswaar het industrialiseringsniveau kunnen bereiken dat Europa in de jaren vijftig had, maar dat ze absoluut niet in staat zijn om zogeheten complexe 'postindustriële' economieën te scheppen waarin informatie en technologische innovatie een veel grotere rol spelen.

Hoewel het historische mechanisme dat wordt vertegenwoordigd door de moderne natuurwetenschappen volstaat om het karakter van de historische verandering en de toenemende eenvormigheid van moderne maatschappijen grotendeels te verduidelijken, kan het verschijnsel democratie er niet door worden verklaard. Het staat buiten kijf dat de hoogstontwikkelde landen ter wereld tevens de meest succesvolle democratieën zijn. Maar terwijl de moderne natuurwetenschappen ons naar de poorten van het beloofde land der liberale democratie voeren, brengen ze ons niet in het beloofde land zelf omdat er geen economisch noodzakelijke reden is waarom geavanceerde industrialisatie tot politieke vrijheid zou leiden. Er is wel eens een stabiele democratie ontstaan in een preïndustriële maatschappij, zoals in de Verenigde Staten in 1776. Anderzijds zijn er veel historische en hedendaagse voorbeelden van technologisch geavanceerd kapitalisme dat samengaat met een politiek autoritair systeem, van Japan in de Meijiperiode (1868-1912) en Duitsland ten tijde van Bismarck, tot Singapore en Thailand vandaag de dag. In veel gevallen kunnen zulke autoritaire staten een economische groei bewerkstelligen die in democratische samenlevingen niet haalbaar is.

Onze eerste poging om de basis te leggen voor een doelgerichte Geschiedenis is dan ook slechts gedeeltelijk succesvol. Wat wij de 'logica van de moderne natuurwetenschappen' hebben genoemd, is in feite een economische interpretatie van de historische verandering, maar wel een die (in tegenstelling tot de marxistische variant) het kapitalisme en niet het socialisme als uiteindelijk resultaat heeft. De logica van de moderne wetenschappen kan veel verklaren over onze wereld: waarom wij, de inwoners van ontwikkelde democratieën, op kantoor zitten en niet ons